371.015
Є70

1743

Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

На правах рукопису

Єременко Ольга Володимирівна

УДК Д26.053.01

РОЗВИТОК МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ ВИКОРИСТАННЯ МУЗИЧНИХ КОНСТАНТ

13.00.01 – теорія та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100310192

Київ – 1998

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Сумському державному педагогічному інституті імені А.С. Макаренка, Міністерство освіти України.

Науковий керівник - кандидат психологічних наук, доцент НАУМЕНКО Світлана Іванівна, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, професор кафедри гри на музичних інструментах

Офіційні опоненти - дійсний член АПН України, доктор психологічних наук, професор МАКСИМЕНКО СергійДмитрович, Інститут психології АПН України імені Г.С. Костюка, директор

- кандидат педагогічних наук, доцент ШПАК Вікторія Іванівна, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, доцент

Провідна установа - Херсонський державний педагогічний університет, кафедра педагогіки, Міністерство освіти України, м. Херсон

Захист відбудеться 8 жовтня 1998 року о 14.30 годині на засіданні спеціалізованної вченої ради Д 26.053.01 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (252601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (252601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано 8 вересня 1998 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради О.П. Рудницька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження. Актуальність досліджувальної роботи полягає в її зв'язку з вирішенням однієї з найважливіших проблем педагогіки- формування й розвиток всебічно розвиненої особистості. Ця проблема стала особливо гострою на сучасному етапі розвитку суспільства. У законі України "Про освіту" зазначається, що "метою освіти є всебічний розвиток людини, її талантів, розумових і фізичних здібностей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу".

Нові соціальні умови життя потребують нового підходу до виховання підростаючого покоління, тому особливої уваги на сучасному етапі потребує питання психолого-педагогічних умов музично-естетичного виховання дітей, формування в них інтересу до музичного мистецтва у всій його різноманітності, розвитку критичного смаку, здатності орієнтуватися в різній музичній продукції.

Музика, як відомо, є одним з наймогутніших засобів виховання творчого та інтелектуального потенціалу людини, збагачення естетичного досвіду людства, духовного спілкування між людьми. Якщо на даному етапі розвитку суспільства не працювати над формуванням духовності молоді, то ми загубимо не тільки це покоління, а й наступне, тому що підлітки, які переважно слухають низькопробну музику, що "руйнує" душу, не мають критичного та художнього смаку, не зможуть адекватно сприймати дійсність.

Музика може благодійно впливати лише тоді, коли особистість підготовлена до її сприймання. Проблема сприймання музики досліджується в багатьох напрямках. Зокрема, психофізіологічні дослідження вивчають зафіксовані приладами органічні реакції слухачів на музику або її окремі компоненти (О.М.Гарбузов, І.М.Догель, І.Р.Тарханов та ін.) Психологічний напрям складають дослідження, присвячені музичним здібностям людини (Н.О.Ветлугіна, А.Л.Готсдинер, С.І.Науменко, В.М.М'ясіщев, Г.С.Тарасов, К.В.Тарасова, Б.М.Теплов та ін.), закономірностям і механізмам сприймання музики, її виразних засобів (С.М.Беляєва-Екземплярська, Є.В.Назайкінський, Б.Л.Яворський та ін.).

Важливими у вирішенні проблем формування музичного сприймання є дослідження, проведені музикознавцями щодо розкриття суті музичного змісту, специфіки музичного мислення, взаємозв'язку соціального і особистісного у процесі музичного сприймання (Б.В.Асафьєв, О.Г.Костюк, В.В.Медушевський, А.Н.Сохор та ін.).

У дослідженнях педагогічних аспектів музичного сприймання накопичено важливий науковий матеріал про діагностування і формування музичного сприймання, процес розвитку музичних здібностей, вікові особливості музичного сприймання тощо (О.О.Апраксіна, Ю.Б.Алієв, Н.О.Ветлугіна, Е.Я.Гембицька, Н.Л.Гродзенська, Г.С.Дідич, Д.Б.Кабалевський, Л.Г.Коваль, Г.М.Падалка, В.П.Рева, Г.С.Ріґіна, О.Я.Ростовський, О.П.Рудницька, В.М.Шацька та ін.).

Незважаючи на значну кількість і вагомість опублікованих праць,

проблему розвитку музичного сприймання не можна вважати достатньо вивченою, особливо у підлітковому віці. Зокрема, недостатньо розроблені та обгрунтовані засоби розвитку музичного сприймання підлітків, існують деякі розбіжності у поглядах на психолого- педагогічні умови розвитку сприймання музики підлітками.

Соціальна значущість проблеми та її недостатня розробленість зумовили вибір теми дослідження "Розвиток музичного сприймання підлітків засобами використання музичних констант".

Тема дослідження входить до плану дослідно-експериментальної роботи Сумського державного педагогічного інституту імені А.С.Макаренка.

Об'єкт дослідження : музичне сприймання підлітків загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження: психолого-педагогічні умови розвитку музичного сприймання підлітків засобами використання музичних констант.

Мета дослідження : розробити, обгрунтувати та експериментально перевірити психолого- педагогічні умови розвитку музичного сприймання у підлітків.

Гіпотеза дослідження

Сприймання музики підлітками буде найбільш ефективним, якщо вчитель у своїй роботі грунтується на музичних константах, оскільки вони забезпечують цілеспрямований розвиток музичних здібностей підлітків, усвідомленість сприймання ними музичного образу, його емоційного переживання. Це можливо за таких психолого-педагогічних умов:

-створення проблемних ситуацій та використання музично- творчих завдань для засвоєння учнями музичних констант;

-забезпечення музичного сприймання інформацією емоційно- стимульного змісту;

-цілеспрямований розвиток музичних здібностей підлітків.

Виходячи з предмета, мети і гіпотези, було визначено такі **завдання**:

- з'ясувати сутність та зміст поняття "музичні константи", обгрунтувати необхідність їх використання в процесі розвитку музичного сприймання підлітків;

-вивчити залежність між рівнем розвитку музичних здібностей та сприйманням музичних констант;

- визначити психолого-педагогічні умови розвитку музичного сприймання засобами музичних констант;

- розробити та експериментально перевірити методику розвитку музичного сприймання підлітків засобами використання музичних констант.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять найважливіші психологічні положення музичного сприймання (О.Г.Костюк, Є.В.Назайкінський), концепції музичного виховання школярів (А.Т. Авдієвський, А.Г.Болгарський, Л.Г.Коваль, Г.М.Падалка, А.Я. Ростовський, О.П.Рудницька); принципи розвитку особистості (Г.С.Костюк, О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн); діалектика загального, одиничного, особливого у вивченні музичних здібностей (С.І.Науменко, Б.М.Теплов); експериментально-генетичний метод (С.Д.Максименко).

Методи дослідження:

-теоретичний: аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація теоретичного і практичного матеріалу;

- емпіричний: бесіди, анкетування, спостереження, аналіз та самоаналіз уроків, формуючий експеримент, якісний та кількісний аналіз отриманих даних.

Експериментальна база дослідження

Експериментальна робота здійснювалась у середніх школах №6,18 м.Суми.

Наукова новизна:

1. Уперше виявлена залежність типів музичного сприймання підлітків (образний, асоціативний та аналітичний) від типів музикальності (емоційно-образний, раціональний, репродуктивний).

2. Запропоновано визначення поняття "музичні константи" (ритм, лад, тембр та інші) як об'єктивних характеристик музичного мистецтва, що сприймаються константно.

3. Знайшли подальшого розвитку психолого-педагогічні умови ефективності використання музичних констант в процесі сприймання музики підлітками.

Теоретичне значення полягає у розширенні та доповненні теорії музичного сприймання положенням про можливості використання музичних констант для розвитку сприймання музики, визначенні типів сприймання, розкритті взаємозв'зку між музичними константами та рівнем розвитку музичних здібностей індивіда.

Практичне значення полягає у розробці практичних прийомів використання музичних констант у розвитку музичного сприймання підлітків, які можуть застосовуватися вчителем музики масової школи, в опрацюванні методичних рекомендацій вчителям музики щодо розвитку музичного сприймання підлітків.

Особистий внесок автора в одержання наукових результатів полягає у:

- висуненні ідеї і теоретичному обгрунтуванні використання музичних констант для цілеспрямованого розвитку музичного сприймання підлітків;

- розробці емоційно-стимульного матеріалу, системи музично-творчих завдань для розвитку музичного сприймання підлітків;

- безпосередній участі в експериментальному вивченні сприймання музики підлітками, впровадженні результатів дослідження в практику.

Вірогідність положень, висновків і рекомендацій дослідження забезпечується методологічною обгрунтованістю вихідних позицій дослідження, що відповідають меті, предмету і завданням, тривалим характером дослідно-експериментальної роботи і можливістю її відтворення.

На захист виносяться:

1. Поняття "музичні константи", які є об'єктивними постійними характеристиками музичного мистецтва, що сприймаються константно і обумовлюють музичне сприймання людини.

2. Типи сприймання музики (образний, асоціативний, аналітичний).

3. Психолого-педагогічні умови розвитку музичного сприймання підлітків

засобами використання музичних констант:

- створення проблемних ситуацій та використання музично-творчих завдань для засвоєння учнями музичних констант;
- забезпечення музичного сприймання інформацією емоційно-стимульного змісту;
- цілеспрямований розвиток музичних здібностей підлітків.

Апробація та впровадження результатів дослідження

Результати дослідження доповідались та отримали схвалення на науково-практичній регіональній конференції "Національне виховання, проблеми, творчі методи, структура" (Суми, 1994р.), на науково-практичній регіональній конференції "Духовність. Саморозвиток особистості" (Глухів, 1995р.), на звітно-наукових конференціях викладачів СДПІ імені А.С.Макаренка (Суми, 1995-1996рр.), на засіданнях кафедри музичного виховання, співів та хорового диригування музично-педагогічного факультету СДПІ імені А.С.Макаренка.

Публікації

Основні положення, результати дисертації опубліковані у 5 статтях.

Структура роботи

Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел з 171 найменувань, 3 додатків. Повний обсяг дисертації становить 140 с., у роботі міститься 13 таблиць на 69, 70, 103, 108, 117, 192 сторінках, 3 малюнки на 68, 71, 77 сторінках.

Основний зміст роботи

У вступі обгрунтовано актуальність проблеми, виділено об'єкт дослідження, визначено його мету, сформульовано гіпотезу і завдання, розкрито методологічну основу дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне значення,подано положення, які виносяться на захист, наведено дані про апробацію роботи та впровадження наукових результатів у практику.

У **першому** розділі **"Теоретичні основи дослідження"** визначаються основні методологічні передумови теоретичного аналізу психолого-педагогічної природи музичного сприймання, обгрунтовується обумовленість якості розвитку музичного сприймання якістю розвитку музичних здібностей та ефективністю сприймання музичних костант, визначаються особливості музичного сприймання у підлітковому віці.

Сучасна педагогіка накопичила наукові знання, які безпосередньо або опосередковано стосуються сприймання музики школярами (Е.Б.Абдулін, Б.В.Асафьєв, О.О.Апраксіна, Л.А.Баренбойм, Т.К.Вендрова, Н.О.Ветлугіна, Е.Я.Гембицька, Л.В.Горюнова, Г.С.Дідич, Д.Б.Кабалевський, Г.М.Падалка, В.П.Рева, Г.С.Ріпіна, О.Я.Ростовський, О.П.Рудницька, В.М.Шацька та ін.). Новий підхід до проблем музичного сприймання пов'язаний з дослідженнями О.Г.Костюка, Л.А.Мазеля, Є.В.Назайкінського та інших, що грунтуються на інтонаційній теорії Б.В.Асафьєва. В них закладено важливе завдання музичного виховання: розвивати у дітей сприймання музики як мистецтва інтонаційного смислу. Розуміння цього процесу як діяльності, внаслідок якої у слухачів формується звуковий образ твору, зумовило орієнтацію педагогів на розвиток музично-слухових уявлень,

на сприймання учнями звуковисотності, ладу, тембру, гармонії тощо (Ю.Б. Аліев, Г.С.Рігіна). Загальновизнаним стало положення про головну роль музичного сприймання для формування усіх видів музичної діяльності і музичної культури в цілому (Е.Б.Абдулін, О.О.Апраксіна, О.Я Ростовський, О.П. Рудницька.)

Вагомим є внесок психологів у розвиток питань, які стосуються музичної діяльності, структури переживання (Л.Л.Бочкарьов, Г.С.Тарасов, К.В.Тарасова, Б.М.Теплов), закономірностей та механізмів сприймання музики або окремих її виражальних засобів та елементів музичної форми (Л.І.Благонадьожина, О.Г.Костюк, Є.В.Назайкінський, С.І.Науменко, Ю.М.Рагс) перцептивної діяльності (А.В.Запорожець, В.П.Зінченко, Б.Ф.Ломов), духовного розвитку особистості (Б.Г.Ананьєв, О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн).

Аналіз літератури показав, що у вивченні музичності існують важливі питання, навколо яких триває наукова дискусія. Це питання структури та закономірностей розвитку музичності, ядром якої є музичні здібності. Істотним при цьому є критерії, виходячи з яких автори класифікують елементи музичності: аналіз основних видів музичної діяльності (Г.Кьоніг), відповідність основних музичних здібностей певним психічним функціям (Ф.Гекер, Т.Циген); взаємозв'язок між музичними здібностями та емоційним і слуховим аспектами сприймання музики (Б.М.Теплов) тощо. Щодо детермінації музичності існують декілька точок зору. Згідно з теорією вродженості (К.Сішор, Г.Ревеш) музичність трактується як природня властивість окремих індивідів. Прихильники іншої точки зору (С.Ф.Надель) стверджують, що музичність властива всім людям однаковою мірою, а музичний розвиток залежить від умов життя і виховання. Але більшість дослідників вважають, що певний рівень розвитку музичності - наслідок двох складових: природжених можливостей і музичного досвіду, причому, більш значущою умовою музичного розвитку є якість музичного сприймання, формування інтересу до музики (Р.Шутер, Б.М.Теплов та ін.). Питання закономірностей розвитку музичності досліджується в індивідуальному та віковому аспектах (К.Карма, К.Левандовська та ін.).

В основу нашого дослідження покладено положення С.І.Науменко про три типи музичності (емоційно-образний, раціональний, репродуктивний), які відрізняються поміж собою якісними особливостями музичного сприймання (звукообразністю, асоціативністю тощо).

Музичне сприймання набуває головного значення в підлітковому віці, тому що самовираження через спів стає неможливим у зв'зку з мутацією голосу. Проблема підліткового віку досліджена Л.С.Виготським, Д.Б.Екольніним, Д.І.Фельдштейном, В.А.Крутецьким та ін. Доведено, що життєвий, перцептивний досвід підлітків дозволяє глибоко переживати музику, що впливає на їхнє становлення як особистості та саморозвиток, особливо на їхню духовність.

Як видно з аналізу літератури стосовно даної проблеми, психолого-педагогічні умови розвитку музичного сприймання підлітків майже ніким з дослідників остаточно не розроблені. Існують загальні положення про

необхідність розвитку емоційної чутливості, звуковистого слуху, але не визначені засоби, які б дозволяли ефективно розвивати музичне сприймання у підлітків.

Ми передбачаємо, що музичне сприймання підлітків в певній мірі залежить від розуміння ними музичних констант, як основних утворюючих складових музичного мистецтва.

Поняття "музичні константи" остаточно ще не визначено. Вперше використав термін "константи" Є.В.Назайкінський, зазначивши що константи - це стабільні якості об'єкта, які оцінюються в процесі спостереження константно, і ці постійні якості є основою константності сприймання.

Використовуючи експериментально-генетичний метод (за С.Д.Максименко), ми простежили історію розвитку музичного мистецтва і прийшли до висновку, що ритм, лад та тембр, як об'єктивні категорії, зумовлені історією розвитку музики як виду мистецтва і лишаються постійними. Причому, музичні константи і засоби музичної виразності не можна ототожнювати. Музичні константи (ритм, лад, тембр) є будівельним матеріалом, "цеглинками", об'єктивними для музичного мистецтва. А виразні засоби (ритм, лад, тембр, гармонія, мелодія тощо) є суб'єктивними, тому що вони залежать від творчих особливостей композитора, його художнього світосприйняття тощо. Наприклад, висота звуку має об'єктивну й суб'єктивну характеристику. Об'єктивна - це частота коливань, а суб'єктивна - індивідуальність сприйняття цієї висоти людиною.

У своєму дослідженні ми підкреслюємо, що ритм, як категорія є константою, "відшліфованою" історично. Але в значенні засобів музичної виразності існує двохдольний, трьохдольний, чотирьохдольний, синкопірований ритм, поліритмія, ритмічна фігурація тощо. В еволюційному розвитку музичного мистецтва на основі музичних констант (ритм, лад, тембр) константами стають і музичні жанри (пісня, танець, марш, опера, симфонія).

Отже, музичні константи - об'єктивні постійні якості музичного мистецтва, які сприймаються константно.

Як предмет дослідження музичне сприймання є складною і багатогранною проблемою, безпосередньо пов'язаною з багатьма сферами духовного життя людини. Поняття "музичне сприймання" означає спрямування сприймання на "осягнення і осмислення тих значень, якими володіє музика як мистецтво, як особлива форма відображення дійсності, як естетичний художній феномен". Як відомо, сприймання є чутливим відображенням предметів і явищ об'єктивної дійсності в сукупності дії на органи чуття. Музичне сприймання - це складний багаторівневий процес,зумовлений не лише музичним твором, а й духовним світом особистості, яка сприймає цей твір, її досвідом, рівнем розвитку музичних здібностей, психологічними особливостями тощо.

Програмовим матеріалом для дослідження є концепції музичного виховання підлітків, у яких наголошується значення сприймання музики в шкільному навчанні. Основними для нашої роботи є такі положення концепцій:

- тематична побудова шкільних занять, на яких доцільно використовувати музичні константи (ритм, лад, тембр та інші) для більш ефективного сприймання музики;

-об'єднання процесу розвитку музичних здібностей з процесом засвоєння музичних констант, формування вмінь та навичок, що відкриває нові можливості для розвитку звукообразного мислення, музично-творчих здібностей та художнього смаку школярів.

У другому розділі "Психолого-педагогічні умови розвитку музичного сприймання підлітків на уроках музики" описано методику дослідження, визначено критерії, показники та рівні розвитку музичного сприймання, наведені результати формуючого експерименту.

У нашому дослідженні музичне сприймання розглядається в залежності від розвитку чуття музичних констант, які обумовлені характеристикою сприйняття як психічного процесу. Визначено музичні константи (ритм, лад, тембр), які розглядаються в єдності з музичними жанрами (пісня, танець, марш, симфонія, опера) та засобами музичної виразності на основі певного рівня розвитку музичних здібностей підлітків.

Для становлення музичного сприймання підлітків засобами використання музичних констант, розроблено систему педагогічних впливів та прийомів.

У зв'язку з тим, що константність сприймання як психологічного процесу в підлітковому віці уже досконала, було поєднано теоретичні знання з музично-практичною діяльністю (слухання музичних творів, імпровізація, диригування).

Експериментальне дослідження здійснювалося як формуючий експеримент, який проводився протягом трьох років (1993-1996 рр.- з п'ятого по сьомий клас).

До експерименту було залучено дві групи учнів СШ №18 м.Суми: експериментальна (ЕГ - 5-А клас - 21 чоловік) і контрольна (КГ -5-Б клас - 21 чоловік).

Програма дослідження в ЕГ передбачала такі етапи:

- констатуюча діагностика;
- пропедевтична робота;
- зрізова діагностика;
- власне формуючий експеримент.

Для з'ясування вихідного стану теоретичної та практичної підготовки підлітків до сприймання музики і визначення типів його сформованості був проведений констатуючий експеримент, який охопив 80 учнів з 5-А, 5-Б, 5-В класів СШ №18 м.Суми.

На першому етапі проводилось анкетування підлітків, яке було спрямоване на вивчення музичних смаків учнів п'ятих класів. За результатами анкетування зроблено висновок, що переважна більшість підлітків (88,75%) слухають масову популярну музику, що свідчить про недостатню ефективність музичного виховання в загальноосвітній школі, про музичну занедбаність виховання в сім'ї. Перевагу класичній музиці віддають учні, які мають музичний досвід (навчаються в музичних школах, студіях тощо), або підлітки, в сім'ях яких "спілкуються" з народною піснею.

На другому етапі констатуючого експерименту методом озвученої анкети було визначено типи музичного сприймання підлітків (образний, асоціативний, аналітичний) за такими критеріями:

- емоційність сприймання;

-творча уява (звукообразність, асоціативність, аналітичність, репродуктивність);

-пізнавальна активність.

У межах кожного типу були визначені рівні музичного сприймання: високий, середній, низький в залежності від рівня розвитку музичних здібностей.

До першого типу, образного, віднесено учнів з яскраво вираженою емоційністю. У цих підлітків переважає чуття ритму як здатність емоційно переживати ритмічну пульсацію, їм властивий емоційно-образний тип музичності. Учні відчувають "зв'язок" поміж звуками та звуковими образами, що полягає в звукообразності мислення, чутті цілого та сприйманні "емоційної забарвленості" акордів в процесі слухання музичних творів.Образний тип забезпечує найбільш творче сприймання образу, настрою, характеру музичного твору,музичних констант.

До другого типу, асоціативного, віднесено підлітків, для яких характерна відсутність цілісного емоційного сприймання образу, фрагментарність, асоціативно-образне мислення, сприймання мелодії як звуковисотної схеми, як напряму руху звуків.

Аналітичний тип сприймання характеризується малоемоційним сприйманням ритму, ладу, відсутністю цілісного сприймання образу. Тільки в окремих випадках виявляється стримана емоційність (емоційне переживання співзвуч та окремих функцій: Т, S, Д, відчуття функціональної залежності між акордами), слабка можливість використання музичних констант. Підлітки, за їх словами, «соромляться яскраво виявляти свої почуття», що є віковою особливістю учнів п'ятих класів.

Як показав констатуючий експеримент (5 клас), 24% учнів мають образний тип сприймання, 43,5% учнів - асоціативний тип сприймання, у решти підлітків - 32,5% - аналітичний тип. У 5-А класі (ЕГ) 33,3% учнів (7 чоловік) мають образний тип сприймання, 33,3% учнів - асоціативний і 33,3% - аналітичний.

Аналіз результатів констатуючого експерименту дав можливість зробити такі висновки: сприймання музики підлітками п'ятих класів знаходиться на низькому рівні, що, зокрема, можна пояснити недоліком нашого музичного виховання (перевагою "знань про музику" над емоційними переживаннями).

Наприклад, механічне заучування мелодії, причому, заучування слів займає перше місце, приводить до недостатнього розвитку емоційності та звукообразності музичного мислення.

Аналіз викладених вище результатів свідчить про необхідність виявлення психолого - педагогічних умов і засобів розвитку сприймання музики у підлітків.

До початку формуючого експерименту була проведена пропедевтична робота в експериментальній групі. Вона полягала у:

- розвитку глибини емоційного переживання кожним учнем;
- наданні підліткам інформації про музичні константи;
- опануванні схемами диригування;

- вихованні виразності рухів у підлітків;
- розвиткові можливості створення учнями мелодій певного настрою.

На основі результатів пропедевтичної роботи були визначені певні психолого-педагогічні умови розвитку музичного сприймання підлітків:

- створення проблемних ситуацій та використання музично - творчих завдань для засвоєння учнями музичних констант;
- забезпечення музичного сприймання інформацією емоційно-стимульного змісту;
- цілеспрямований розвиток музичних здібностей підлітків.

На першому етапі формуючого експерименту здійснювався розвиток музичних здібностей підлітків на основі розвитку чуття музичних констант. Знання про музичні константи стали зрозумілими для підлітків та усвідомлені ними в процесі пропедевтичної роботи. Чуття ритму ми розвивали за допомогою диригування (працювали над виразністю жесту, його відповідністю до настрою, характеру музики). Особливу увагу приділили ритмічним акцентам, пунктирному ритму та його виразним особливостям. Другою різновидністю такого виду діяльності була передача в рухах, в диригуванні певного настрою. Творчі завдання - створювання мелодії в заданому ритмі, який відповідає певному емоційному настрою - також сприяли розвитку чуття ритму. У кінці навчального року в експериментальній групі 47,6% (в порівнянні з 39,2% - на початку року) "пережили" ритм, у них виникла "емоційна реакція на твір". У контрольній групі сприймання ритму залишилось на тому ж рівні, що і на початку навчального року (36,2%). Причому, у підлітків кожного типу музичного сприймання були простежені певні відмінності в розвитку чуття ритму. У підлітків з образним типом сприймання спостерігається поступовий розвиток творчої уяви, пластичності чуття ритму, емоційності переживання константи "ритм". В учнів з асоціативним типом чуття ритму малоемоційне (ритмічну особливість не завжди пов'язують з почуттями, емоціями в процесі сприймання). У підлітків з аналітичним типом намітилась звукообразність уявлень, але почуття ритму виражене мало-емоційно.

Для розвитку сприйняття взаємотяжіння між звуками в процесі розвитку чуття ладу та константи "лад" пропонувались завдання: визначити на слух, завершено звучить мелодія чи ні, закінчити мелодію самостійно, визначити ладові зміни у виконанні твору. У контрольній групі розвиток чуття ладу у підлітків здійснювався шляхом сприймання мажорних і мінорних гам, тобто не зверталась увага на особливості взаємозв'язку між звуками, які впливають на емоційний зміст, настрій тощо.

В кінці навчального року 69,2% учнів (у порівнянні з 48,4% на початку року) експериментальної групи емоційно сприймали константу "лад", у них виникали певний настрій, переживання.

У процесі слухання музичних творів на початку п'ятого класу підлітки сприймали гармонію як акомпанемент, який не має емоційного забарвлення. Для розвитку чуття гармонії, а також її емоційного сприймання проводилась така робота:

- розвиток чуття "фальшивої" гармонізації (після правильного варіанту

звучання твору грали акомпанемент в іншій тональності, ніж мелодія);

- визначення емоційного забарвлення акордів (визначення "образу-акорду").

Підлітки контрольної групи спочатку проспівували звуки акорду, знайомились з кількістю звуків, що утворюють акорд.

Майже всі учні експериментальної групи, крім п'ятьох учнів, почали сприймати "образи-акорди". Діти контрольної групи правильно визначали кількість звуків в акордах, але який акорд звучить, могли визначити тільки двоє.

Виходячи із аналізу результатів, було зроблено висновок, що розвиток образного, емоційного слухання акордів, сприяє розвитку гармонічного і емоційного слуху, сприйманню гармонії. Учні різних типів музичного сприймання по-різному засвоюють матеріал: підлітки образного типу чують "образи-акорди", фальшиву гармонізацію. Причому, їм потрібно менше часу, щоб упоратись з цими завданнями. Учні асоціативного типу також виконують ці завдання, але не так якісно, для учнів аналітичного типу потрібно більше часу на сприймання "образів - акордів".

У шостому та сьомому класах продовжувалась педагогічна діяльність, спрямована на розвиток сприймання музики. Особлива увага приділялась виразному диригуванню та створенню мелодії в заданому ритмі, який відповідає певному емоційному настрою. Така діяльність сприяла розвитку чуття ритму та константи "ритм".

На кінець шостого класу в ЕГ 50,1% учнів почали емоційно сприймати ритм, "пов'язуючи" ритмічні особливості з почуттями, емоціями в процесі слухання музичного твору. В КГ сприймання ритму було малоемоційним, тільки 36,2% учнів (як і в п'ятому класі) "переживали" ритмічну пульсацію.

У кінці навчального року в сьомому класі, в ЕГ, 53,4% підлітків сприймали емоційну забарвленість ритму, а в КГ більшість учнів (63,8%) сприймали ритм як сильні та слабі долі такту.

Для розвитку чуття ладу та константи "лад" на основі взаємотяжіння між звуками в шостому та сьомому класах особлива увага приділялась особливостям взаємозв'язку між звуками, які впливають на емоційний зміст, настрій музичного твору. Пропонувалось завдання: створити мелодію в певному настрої (веселому, сумному), визначити ладові зміни у виконанні твору. У кінці шостого класу 71,3% учнів емоційно сприймали константу "лад", а 51,6% учнів КГ сприймали мажор та мінор, не пов'язуючи їх з настроєм, музичним образом.

У кінці сьомого класу в ЕГ у 74,2% підлітків виникали певний настрій, переживання в процесі слухання музики, а в КГ розвиток чуття ладу залишився на тому ж рівні, що і в шостому класі.

Чуття гармонії та емоційне сприймання гармонії в шостому та сьомому класах проходило розвиток шляхом визначення "емоційного забарвлення" акордів (визначення "образу- акорду"): Т-"основа", Д 7 - "лагідний", VII 7 - "колючий" тощо.

Майже всі учні (95,1%) ЕГ в кінці сьомого класу образно, емоційно сприймали гармонію, а діти КГ правильно визначали кількість звуків в акордах

але визначити, який акорд звучить могли тільки четверо (»19%).

Аналіз результатів ефективності музичного сприймання підлітків у кінці формуючого експерименту (V-VIIкласи) дав можливість зробити висновок, що розвиток чуття ритму, ладу, гармонічного слуху та констант (ритм, лад, тембр) вплинув на емоційність сприймання музики, глибину переживань.

Другою умовою формування музичного сприйняття підлітків на основі музичних констант є інформаційне забезпечення музичного сприймання.

Для розвитку музичного сприймання створювались емоційно-стимульні ситуації, основу яких складає варіативність організації слухання музики. Спочатку вивчався вплив вступного слова різного змісту на сприймання музики підлітками,а потім визначали найбільш ефективні емоційно-стимульні ситуації.

У процесі експерименту проведено спостерження щодо ролі вступного слова вчителя, яке допомагає у переживанні музичних констант (ритм, лад, тембр, а також марш, пісня, танець) підлітками. Критеріями ефективності вступного слова служили судження учнів щодо емоційності, глибини переживань ними музичного образу під час його сприймання. Варіювався зміст вступного слова перед слуханням музичного твору в ЕГ. Використовувалась інформація проблемно-пошукового, емоційно-стимульного характеру. Аналіз результатів стосовно рівнів музичного сприймання підлітків довів, що вступне слово емоційно-стимульного характеру з проблемними питаннями сприяє більш високому рівню сприймання, тому що в процесі такого інформаційного забезпечення активізується самостійність мислення, творча уява, емоційність (10% підлітків ВР, 30%-НР, 60%-СР). Крім того, більшість підлітків (63%) також відзначили, що почали слухати класичну музику вдома, просили послухати певний твір на уроці, проявляли зацікавленість.

У контрольній групі, де використовували тільки малоемоційну інформацію, 34,7% учнів самостійно аналізували музичний твір, а решта підлітків не змогли розпізнати музичні константи. Емоційність переживання ними музичного образу залишилась на попередньому рівні (досить поверховою, а іноді неадекватною: визначення ладу перекривалось сприйняттям темпу).

Доведено, що проблемність є однією з ефективних умов навчання. У нашому експерименті проблемність була використана при вивченні всіх музичних констант. Проблемна ситуація організовувалась таким чином, щоб, з одного боку, активізувати накопичений підлітками музичний досвід, а з другого - стимулювати розвиток притаманних їм психічних якостей, які підвищують ефективність музичного сприймання (особливе значення приділялось здатності переживати, відчувати музику та творчій уяві). Творча уява розвивається в процесі виконання проблемних музично- творчих завдань, сприяє глибокому сприйманню та переживанню музичних образів, і, розвиваючись в процесі творчої музичної діяльності (імпровізації), формує вміння висловлювати почуття та настрій звуковими образами.

Ґрунтуючись на цьому, був проведений експеримент, на першому етапі якого ставилися завдання: уважно прослухати фрагмент мелодії з твору. Потім - проспівати його і там, де мелодія обривається, продовжити її відразу, не зупиняючись. Підліток повинен був у кожному випадку знайти правильний

варіант, тобто в процесі сприймання він повинен був почути ладові тяжіння, використовуючи константи "лад","ритм".

Таке завдання виконувалось підлітками ЕГ на протязі трьох років (з п'ятого по сьомий клас). У кінці сьомого класу 100% підлітків могли закінчити мелодії, 19% з них використовували більшу кількість звуків, враховуючи особливості ритму та ладу.

В ЕГ (в кінці сьомого класу) всі учні "чули "тоніку, але троє учнів аналітичного типу сприймання закінчили мелодії з другого разу, один - з третьої спроби, причому інтонаційний розвиток мелодії був "біднішим", ніж у підлітків ЕГ: учні (за винятком 13,1% учнів образного типу сприймання) використовували 1-4 звуки.

За результатами аналізу було зроблено висновок про те, що у підлітків ЕГ розвинулась здібність до імпровізації за рахунок вільного оперування константами ладу та ритму, а також більш розвиненого чуття ладу та ритму. У дітей ЕГ перераховані здібності розвинені слабше: помиляючись, вони не можуть продовжити мелодію далі в певному настрої тощо. Все це гальмує розвиток музичного сприймання.

На другому етапі підлітки ЕГ придумували варіацію на задану тему. На початку п'ятого класу в ЕГ з цим завданням справилося 34,3% учнів (представники образного та асоціативного типу). В ЕГ 31,2% учнів могли створити мелодію на задану тему. Для того, щоб навчити підлітків творчо вирішувати завдання, які виникають перед ними в процесі сприймання музики, було запропоновано учням ЕГ на кожному уроці, окрім програмного матеріалу, 10 хвилин приділяти для самостійних творчих завдань. Завдання давалися в залежності від рівня розвитку музичних здібностей: одній групі (з образним типом сприймання) створити мелодію в певному настрої, ритмі. Другій групі (з асоціативним типом сприймання) - завершити мелодію. Третій групі (з аналітичним типом сприймання) після прослуховування варіантів виконання вчителем творів (зі змінами в ритмі, ладі) визначити правильний.

Такі творчі завдання виконувались підлітками на кожному уроці протягом трьох років. На початку сьомого класу школярі образного типу сприймання могли створювати мелодії пісенні, танцювальні, маршові; сумні, веселі, використовуючи декілька звуків (4-8 звука) та витримуючи певний настрій на протязі всієї мелодії. Більшість з них (53,7%) проявляли зацікавленість до творчих завдань. У підлітків асоціативного типу сприймання у сьомому класі розвинулося чуття ритму, ладу, і вони могли завершувати мелодії в певному настрої, засобами констант "ритм","лад". Учні використовували від 3 до 6 звуків для завершення мелодії.

Представники аналітичного типу сприймання навчилися безпомилково визначати правильний варіант виконання вчителем творів (зі змінами у ритмі, ладі), обгрунтовуючи свою думку.

Після такої творчої роботи всі учні ЕГ в сьомому класі доводять розвиток мелодії до завершення. Але підлітки образного (43%) та асоціативного (47,6%) типів сприймання роблять це виразніше в інтонаційному відношенні, ніж учні аналітичного типу, використовуючи константи "ритм","лад".

Таким чином, в умовах проблемного навчання (в результаті виконання

музично- творчих завдань, імпровізації, диригування, рухів під музику) розвиток творчої уяви допомагає розвиткові сприймання музики засобами використання музичних констант. Учні стали глибше переживати музику, з'явилась звукообразність мислення, музично-творче чуття.

Результати формуючого експерименту показали, що урок повинен бути побудований таким чином, щоб підлітки змогли активно сприймати музичні явища, пізнавати нове та обмірковувати попередні знання на основі певного рівня розвитку музичних здібностей, що досягається зміною в процесі уроку різних видів діяльності: слухання музики, диригування, рух під музику, імпровізація тощо. Причому, коли в межах кожного типу музичне сприймання підлітків досягає найбільш високого рівня, ці типи взаємозбагачуються, переходять один в другий.

Таблиця 1

Динаміка розвитку різних типів музичного сприймання.

Типи музичного сприймання	ЕГ				КГ			
	5-А кл.		7-А кл.		5-Б кл.		7-Б кл.	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Образний	7	33,3	9	43	7	33,3	7	33,3
Асоціативний	7	33,3	10	47,6	7	33,3	8	38,5
Аналітичний	7	33,3	2	9,4	7	33,3	6	28,2

Виходячи з аналізу результатів, зафіксованих у таблиці, видно, що в ЕГ в процесі розвитку музичного сприймання представників образного типу стало на 2 більше, а представників асоціативного типу - на 3 більше, тобто в 7 класі підлітки почали більш емоційно, образно сприймати музику, ніж в 5 класі. У них розвинулась творча уява, пластичність чуття ритму та ефективність використання констант "ритм","лад", "тембр" (ритмічну, ладову, темброву особливості "пов'язують" з почуттями,емоціями).

Але з аналізу результатів видно, що з асоціативного в образний тип "перейшло" менше учнів, ніж з аналітичного в асоціативний. Це, на наш погляд, пов'язано з тим, що в молодшому віці знання про музику переважають над музичними переживаннями та роз'єднані з ними. Аналітичний та асоціативний типи музичного сприймання в повній мірі не забезпечують адекватності сприймання музичного твору, але асоціативний тип, де знання поступово переходять в асоціацію,знаходиться ближче до образного типу. Малоемоційні знання не дозволяють підліткам цікавитися, захоплюватися музикою, тому важливо виховувати у дітей емоційне переживання музичного твору (зокрема засобами використання музичних констант в процесі сприймання).

У той же час формуючий експеримент дозволив прослідкувати динаміку музичного сприймання підлідків у цілому від п'ятого по сьомий клас.

У п'ятому класі сприймання музики підлітками відрізняється поверховістю, фрагментарністю, слабкою емоційністю, основана спрямованість сприймання - на мелодію. У шостому класі починається з'являтись цілісність, емоційність сприймання образу, можливість визначити самі константи та їх

роль в структурі образу, його переживанні. У сьомому класі пробуджується інтерес до пізнання всієї глибини, емоційності змісту музичного образу, переважна більшість учнів сприймає і аналізує музичні константи, у них починають активно розвиватися музичні здібності, які разом із знанням музичних констант підіймають рівень художнього сприймання творів музичного мистецтва до бажаного.

На основі аналізу теорії музичного сприймання, його ролі у формуванні духовності індивіда, рівня його розвитку у підлітків показано, що уроки музики в школі не забезпечують необхідного рівня розвитку музичного сприймання у підлітків відповідно до вимог державних документів та діючих навчальних програм. Основні причини полягають у нерозумінні ролі музичного виховання в цілому, зокрема ролі музичних констант у розвитку музичного сприймання як основи переживання та розуміння музичного мистецтва, а також відсутності необхідної спеціальної, навчальної, методичної та довідкової літератури.

Теоретичний аналіз, пошукова робота, експериментальне дослідження дали змогу підтвердити гіпотезу і зробити такі загальні **висновки**:

1. Музичні константи - це об'єктивні постійні характеристики музичного мистецтва, які сприймаються константно і є ефективним засобом розвитку музичного сприймання підлітків. Уведення до навчального процесу музичних констант дозволило:

- розвинути інтерес у підлітків до пізнання музичного мистецтва;
- рівномірно і якісно розвивати музичні здібності (чуття ритму, ладу, тембру), які забезпечують сприймання музичних констант;
- врахувати компенсаторні можливості, які закладені між здібностями (чи в структурі музикальності).

Формування навчальної діяльності з використанням проблемних музично-творчих завдань та ситуацій, інформації емоційно-стимульного змісту, які були основою формуючого експерименту, сприяли:

- глибокому засвоєнню музичних констант і виразних засобів музики, які створюють музичний образ, та механізмів творчого їх використання в діяльності;
- з одного боку, активізації накопиченого учнями досвіду, з другого, розвитку духовності підлітків.

2. Результати формуючого експерименту показали, що розвиток музичного сприймання у підлітків вимагає перебудови змісту та методів навчання. Найбільш важливим напрямком цієї перебудови повинно стати:

- використання музичних констант, що дозволяє моделювати сприймання підлітків і забезпечує в єдності переживання та пізнання основних властивостей музичного образу, закономірностей його будови та логіки розвитку;
- уведення різних форм предметної діяльності, яка б забезпечила розвиток музичних здібностей та музикальності підлітків.

3. Система діагностування сприйняття музики, запропонована в дисертації, може бути використана для визначення типу сприймання, рівня та якості музичних здібностей, для об'єднання підлітків у групи з метою індивідуалізації завдань та занять.

Провідними компонентами в діагностуванні виступають:
- емоційність сприйняття музики;
- звукообразність сприйняття;
- творча уява;
- чуття ритму;
- чуття ладу;
- чуття тембру.

4. Експериментальне навчання, спрямоване на розвиток музичного сприймання підлітків засобами використання музичних констант, показало більш високий його розвиток у підлітків експериментальної групи порівняно з контрольною. Це дає можливість стверджувати, що при відповідній перебудові музичного виховання в масовій школі, включаючи змістовні, мотиваційні та операціональні моменти, музичне сприймання можна розвивати у всіх підлітків, що позитивно вплине на розвиток не тільки музичного сприймання, але й їх духовності. Подальші перспективи дослідження проблеми ми вбачаємо у вивченні емоційного компоненту музичного сприймання, а також у розробці навчальної програми для загальноосвітньої школи, яка передбачає реалізацію теоретичного положення про використання музичних констант у становленні музичного сприймання на основі певного рівня розвитку музичних здібностей підлітків .

Основний зміст дисертації висвітлений в таких публікаціях:

1. До питання константності в сприйнятті музики учнями 5 класів загальноосвітньої школи.-Ярославна. -Суми, 1997.-№1(7).-с.12-12.
2. Константність в сприйманні музики та її вплив на формування особистості школяра.-Ярославна.-Суми.1997.-№2 (8).-с.28.
3. Українська народна пісенність в композиторській творчості на уроках музики в 6-7 класах загальноосвітньої школи.-Ярославна.-Суми,1997.-№3 (9).-с.23.
4. Розвиток музичних здібностей як основа розвитку музичних констант. Педагогічна Сумщина.-Суми, 1998.-№3.-с.24-26.
5. Інформаційне забезпечення як одна з умов розвитку музичного сприймання підлітків.-Ярославна.-Суми, 1998.-№4-5.-с.21-22.

Єременко О.В.

Розвиток музичного сприймання підлітків засобами використання музичних констант (рукопис).

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 - теорія та історія педагогіки. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ - 1998р.

Захищається рукопис, що містить теоретичне та експериментальне дослідження розвитку музичного сприймання підлітків на уроках музики засобами використання музичних констант у цьому процесі. Визначені і експериментально перевірені психолого-педагогічні умови розвитку музичного сприймання підлітків.

Ключові слова: музичне сприймання, музичні константи (ритм, лад, тембр); пісня, танець, марш, симфонія, опера, музичні здібності, інформаційне забезпечення.

Еременко О.В.

Развитие музыкального восприятия подростков посредством использования музыкальных констант (рукопись).

Дисертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики.

Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев –1998.

Защищается рукопись, в которой теоретически и экспериментально исследовано развитие музыкального восприятия подростков на уроках музыки при условии использования музыкальных констант в этом процессе. Определены и экспериментально проверены психолого-педагогические условия развития музыкального восприятия подростков.

Ключевые слова: музыкальное восприятие, музыкальные константы (ритм, лад, тембр), песня, танец,марш, симфония, опера, музыкальные способности (чувство ритма, чувство лада, чувство тембра, чувство гармонии), информационное обеспечение.

Yeremenko O.Y.

"The development of teenaqer musical comprehension with help of musical constants"(manuscript).

The dissertation for a scientific deqree candidate of pedaqoqical science, subjtect 13.00.01- theory and history of pedaqoqy.

National Pedaqoqical University on behalf of Draqomanow, Kiev-1998 y.

The manuscript contains theoretical and experimental investiqation of development teenaqer musical comprehension at the musical lesson with help of musical constants.

Key-words:musical comprehension, musical constants (rithm,fret,timbre); sonq, danse, march, sonata, symphony, opera, musical qift (feelinq of rithm, fret, timbre and harmony), information ensurence.

Підп. до друку 07.09.98. Формат 60×90/16. Друк офс. Папір офс.
Гарнітура академічна. Ум. друк. арк. 1,25. Обл.-вид. арк. 1,3. Тираж 100 прим.
Зам. 501.

Видавництво "Логос"
252030, Київ-30, вул. Богдана Хмельницького, 10.